

Із здобуттям Україною незалежності на початку 90-х років ХХ ст. неодноразово порушувалося питання поділити Україну на 9 історичних і економічних регіонів (земель) — Донецький, Придністровський, Північно-Східний, Центрально-Поліський, Карпатський, Волинський тощо.

Конфедерація. Даний термін походить від лат. “confederation” і означає “союз, об’єднання кількох держав”. Прикладом конфедерацій можуть бути давні ліги грецьких міст, середньовічні ліги німецьких, бельгійських, італійських міст та ін. Деякі конфедеративні утворення існували досить тривалий час: Швейцарія (1291—1849), Нідерланди (1579—1795), Німеччина (1815—1864) та ін. В новітні часи історія зафіксувала створення конфедерації, яку було названо Сенегамбія. Але, проіснувавши близько 8 років, вона розпалась на первинні складові — Сенегал і Гамбію.

Отже, сьогодні конфедерацій у розумінні спільної держави не існує, хоча їх поява не виключена. Натомість існує низка конфедерацій як міждержавних утворень. У цьому розумінні конфедерація — це спілка кількох держав, об’єднаних договором про взаємні гарантії, яка характеризується збереженням цілковитої юридичної і політичної незалежності всіх її членів, відсутністю в ній єдиної центральної влади, єдиного законодавства, єдиної грошової системи тощо. На відміну від федерації, що є союзною державою (в основі якої є Конституція), конфедерація є спілкою держав, яка утворюється на основі договору.

Згідно з західною етнополітологією, конфедерації поділяють на три групи:

Співтовариство (співдружність). Європейське співтовариство, СНД. Залишаючись, наприклад, суверенними державами, ЄС утворило цілу низку спільних владних інститутів: Європейська Рада, що складається з голів держав і урядів; Рада Міністрів ЄС, до якої входять міністри зовнішніх справ, економіки і фінансів та сільського господарства; Комісія ЄС, яка складається з голови і 16 співголів; Європейський парламент; Суд ЄС.

Асоціація. Це вільне об’єднання малих держав з великою державою (як правило, метрополією). Вільні асоціації існують у трьох основних підтипах: *асоційована держава* (об’єднання, де велика і мала держави в односторонньому порядку можуть розірвати договір); *федерасі* — зміни відбуваються тільки за згодою обох сторін; *кондомініум* — управління певною територією здійснюється двома і більше державами (досить рідкий і незвичний тип конфедерації. На сьогоднішній день Іспанія і Франція здійснюють кондомініум над Долиною Андорри).

Ліга. Це об’єднання незалежних держав, що утворюються для специфічних цілей. Наприклад, НАТО, Ліга Арабських Держав.

Отже, сьогодні існує значна кількість різновидів форм державного устрою. Послідовність їх розвитку можна зобразити наступним чином: 1) етнічна унітарна держава — імперія; 2) національна держава у формі унітарної держави (централізованої чи децентралізованої); 3) федерація (конфедерація).

2.2.4. Політичний режим

Політичний режим — це форма організації і функціонування політичної системи, яка визначає конкретні процедури і способи організації установ влади, відносини між громадянами і державою, стиль ухвалення рішень тощо. По суті, це поняття означає, як уряд і той, хто його очолює, користуються владою, контролюють і управляють соціальними процесами.

Політичні режими розрізняють за такими критеріями:

- 1) спосіб формування органів влади;
- 2) співвідношення між центральною і регіональною владою;
- 3) становище і роль політичних партій, громадських організацій у суспільному житті;
- 4) правовий статус особистості;
- 5) політична культура;
- 6) характер реалізації силових функцій держави;
- 7) спосіб формування органів влади.

В політичній науці розрізняють 3 основні види політичних режимів: тоталітарний, авторитарний та демократичний.

Тоталітаризм. Термін “тоталітаризм” походить від лат. *totalis* — весь, цілий, повний. Його було введено в політичний лексикон італійським філософом Д. Джентіле, який вважав, що держава, відіграючи першорядну роль в долі нації, повинна мати необмежену владу і

встановити всеохоплюючий, тотальний державний контроль над суспільством. Пізніше цей термін був використаний лідером італійських фашистів Б. Муссоліні для характеристики свого руху, який мав на меті створення тоталітарної держави.

Осмилення реальної практики тоталітарних держав розпочалося в 50—60-х роках ХХ ст. Розробка цілісної теоретичної концепції тоталітаризму була започаткована працями Ф. Гаска “Шлях до рабства” (1944 р.), Г. Арендт “Витоки тоталітаризму” (1951 р.), К. Фрідріха і Зб. Бжезинського “Тоталітарна диктатура і влада” (1956 р.). Саме в цих книгах вперше було проведено порівняльний аналіз тоталітарних режимів у Німеччині та СРСР. Пізніше до цієї теми дослідження повернулись цілий ряд відомих істориків, політологів, інших фахівців.

Усі вище перераховані прихильники концепції тоталітаризму вважають, що до основних *ознак* даного режиму можна віднести такі:

1. Політична система ґрунтується на ідеології, яка пронизує всі сфери життя суспільства. Відкрита незгода з нею карається як найтяжчий злочин. Тоталітарна ідеологія ґрунтується на соціальних міфах, а закладена в ній мета слугує засобом легітимації режиму.

2. Основною ланкою в політичній структурі суспільства є єдина, добре організована, побудована за ієрархічним принципом масова політична партія на чолі з лідером, як правило, харизматичного типу. Політизуючи всі органи державної влади, партія зрощується з державою.

3. Управління здійснюється через терор, який направляє партія і таємна поліція. Приводом для терору є систематичне формування “образу ворога” і на цій основі — агресивної політичної свідомості як соціально-психологічного фону для репресій.

4. Засоби масової інформації перебувають під монопольним контролем держави, що дозволяє маніпулювати суспільною свідомістю, творити її.

5. Армія контролюється партією і урядом.

6. Державний контроль над економічною сферою суспільства (державна власність, командно-адміністративна система управління економікою тощо).

Отже, *тоталітаризм* — це режим всеохоплюючого репресивного примусу громадян до виконання владної волі, цілковитого державного контролю за діяльністю окремих громадян, їх об'єднань, соціальних груп та інститутів.

Реальне втілення тоталітарних моделей в практику стало можливим за наявності цілого ряду *передумов (причин)*. До основних із них відносять:

1. Особливості соціокультурної динаміки періоду індустріалізації: руйнування традиційних структур, етатизація суспільного життя, посилення соціальних функцій держави, можливість за допомогою ЗМІ маніпулювати суспільною свідомістю (франкфуртська школа, кейнсіанство).

2. Виникнення тоталітаризму пов'язують з масовізацією суспільного життя, виходом на політичну арену людини-натовпу (Х.О.Гассет, Ф.Ніцше).

3. Ідейні витоки тоталітаризму бачать в галузі політичної філософії таких мислителів як Платон, Г. Бабеф, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегель, К. Маркс, В. Ленін та ін. Їх моделі майбутнього, на думку російського філософа М.Бердяєва, завжди утопічні. А утопії, в свою чергу, є тоталітарними і ворожими свободі й демократії. В тоталітарній моделі утопія ототожнюється з абсолютною істиною, відхід від якої жорстоко карається.

4. Суб'єктивні умови тоталітаризму — масові соціальні фрустрації, які виникли внаслідок порушення традиційних цінностей, вимушеної самотності, соціального відчуження. В результаті таких змін у більшості людей з'являється психологічний механізм “втечі від свободи” (Ф. Достоевський “Міф про Великого Інквізителя” з “Братів Карамазових”, Е. Фромм “Втеча від свободи”).

5. Причини тоталітаризму кореняться в націоналізмі та антисемітизмі.

Соціальну базу тоталітаризму складають маргінальні та люмпенізовані групи і соціальні прошарки, які виникають в нових економічних умовах і які найбільш сприятливі до пропаганди тоталітарних ідей. Політичними провідниками тоталітаризму є масові вождистські партії, які виникли у першій чверті ХХ ст. і прагнули до монополізації державної влади, претендуючи водночас на творення “нового світу” або “нового світового порядку”. Таким чином, за наявності необхідних умов і приходу до влади тоталітарних партій тоталітаризм із галузі теоретичних уявлень перетворювався в реальну політичну практику. Протягом 20—30-х років, а потім другої половини 40-х років тільки в Європі тоталітарні і наближені до них режими були встановлені у 17 країнах з 27.

Залежно від пануючої ідеології, яка впливає на зміст політичної діяльності, тоталітаризм може бути представлений як *комунізм*, *фашизм* і *націонал-соціалізм*. Історично першою і класичною формою тоталітаризму став *комунізм*. Комуністичний тоталітаризм виник після Великої Жовтневої революції 1917 р. в Росії. Другим різновидом тоталітарних політичних систем є *фашизм*. Виникає в Італії в 1922 р. Італійський фашизм ставив за мету діяльності не побудову “нового суспільства, а відродження величч італійської нації і Римської імперії”. Третій різновид тоталітаризму — *націонал-соціалізм*. Як реальний політичний і суспільний устрій він виник у Німеччині в 1933 р. Націонал-соціалізм має багато спільного як з фашизмом, так і з комунізмом. Але, якщо мета діяльності комуністів — побудова комуністичного суспільства, фашистів — відродження Римської імперії, то націонал-соціалістів — світове панування арійської раси.

Авторитаризм. Авторитаризм є одним із найбільш поширених в історії видів політичного режиму. Характерними ознаками авторитарного режиму є:

1. Відмова від принципів конституційності і законності. Якщо конституція і зберігається, то суто в декларативній формі.

2. Концентрація влади в руках уряду, глави держави чи військових. Громадяни відчужені від процесу прийняття рішень. Правляча еліта формується не через конкурентні вибори, а шляхом призначення.

3. Органи влади, як центральні, так і місцеві, мають маріонетковий характер.

4. Можливість втручання армії в політичний процес.

5. Не виключені вибори, боротьба партій, але все це відбувається в жорстко регламентованих рамках.

6. Наявність приватного сектору економіки, вільного від прямого державного втручання.

7. Авторитарний режим допускає існування інакомислення і опозиції в чітко визначених межах. Правляча еліта готова терпіти інакомислення, доки воно не зачіпає основ режиму.

Отже, *авторитаризм* — це політичний режим, в основу якого покладено зосередження монопольної влади в руках однієї чи групи осіб, що знижує або виключає роль представницьких інституцій влади у суспільстві. Авторитарні режими досить поширені і різноманітні. Серед них можна виділити такі різновиди:

1. Абсолютистська монархія (Саудівська Аравія, Катар, Оман, ОАЕ), в якій монарх наділений необмеженою владою. Виборні представницькі органи відсутні. Уряд призначається монархом і підзвітний тільки йому.

2. Теократичний авторитарний режим (Іран), характерний для країн, де до влади прийшли фанатичні релігійні клани.

3. Військово-бюрократична диктатура (Греція за правління “чорних полковників”, Аргентина, Бразилія), що встановлюється внаслідок військових переворотів.

4. Персональна тиранія, різновидом якої є султанізм. При такому режимі влада належить диктатору і спирається на розгалужений поліцейський апарат (Сомалі — Барре, Гаїті — Дювальє, Уганда — Аміна, Нікарагуа — Сомоса).

Отже, аналізуючи основні риси і різновиди авторитаризму, можна дійти висновку, що в своєму розвитку він може трансформуватись у жорстку диктатуру і навіть у тоталітарний режим, а з іншого боку, при даному режимі можуть бути започатковані основи громадянського суспільства, демократії. Наприклад, у країнах Південно-Східної Азії (Сінгапур, Південна Корея, Таїланд) авторитарна влада показала відносно високу здатність сконцентрувати зусилля і ресурси для розв’язання завдань економічного зростання, проведення радикальних реформ, забезпечити громадський порядок, не допускаючи деструктивного протистояння групових інтересів. Якби авторитаризм автоматично приводив до демократії і процвітання, то більшість країн Африки, Латинської Америки були б процвітаючими демократіями. Для переходу до демократії потрібен ряд інших умов, таких як: наявність відповідної політичної культури, історичних традицій, соціального середовища тощо.

Демократичний режим. Класичні визначення демократії, як правило, включають атрибут народовладдя, базуючись на етимології даного поняття (з грецької — народовладдя). Демократія, насамперед, означає формальне визнання народу джерелом влади, її сувереном. Головною ознакою демократії є визнання права всіх громадян на участь у формуванні органів державної влади, контроль за їхньою діяльністю, вплив на прийняття спільних для всіх рішень

на засадах загального, рівного виборчого права і здійснення цього права у процедурах виборів, референдумів тощо. Але демократія — це не тільки участь у прийнятті рішень, не тільки справедливі закони і розумно сконструйовані інституції, це і демократично настроєне громадянство. Демократичні закони та установи не діятимуть, якщо відсутня демократична свідомість громадянства, демократичний менталітет.

2.2.5. Концепція правової, соціальної держави

Демократичний режим ще називають правовою державою. Правова держава — це суверенна політико-територіальна організація публічної влади, яка ґрунтується на принципах верховенства права, дотримання закону, поважання особистості й недоторканності її прав, свобод та законних інтересів. Вона є необхідною умовою і найважливішою засадою вільного існування людей у демократичному суспільстві.

Сам термін “правова держава” (Rechtsstaat) вперше було вжито у першій половині ХІХ ст. в працях німецьких правознавців (К. Велькер, Р. фон Моль та ін.). Сама ж ідея панування закону в житті суспільства, держави має давні традиції. Ще Платон писав, що він бачить близьку загибель тієї держави, де закон не має сили і перебуває під владою натовпу. Подібну думку висловлював і Аристотель: там, де відсутня влада закону, зазначав він, немає сенсу говорити про будь-яку форму державного устрою. Адже в такому суспільстві панують або хаос і анархія, або свавілля володаря-деспота. Сама концепція правової держави загалом була сформована в ХVІІ—ХІХ ст. в працях Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск’є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Т. Джефферсона та ін.

На сьогоднішній день більшість держав світу у своїх концепціях проголошують себе “правовими”.

Головні ознаки правової держави:

1. Наявність розвинутого громадянського суспільства. Існування правової держави неможливе без громадянського суспільства, як і навпаки.

2. Верховенство права, поширення вимог і норм конституції та законів на діяльність усіх громадських і політичних інституцій.

3. Правова рівність усіх громадян, пріоритет прав людини над законами держави.

4. Поділ державної влади на законодавчу, виконавчу й судову, стримування й урівноваження ними одна одною.

5. Розв’язання питань і прийняття загальних рішень за ознакою більшості, але з урахуванням прав меншості.

6. Визначальна роль суду у розв’язанні всіх спірних питань, підконтрольність йому всіх громадян та інституцій; можливість оскарження в судовому порядку неправомірних дій держави; юридична взаємовідповідальність держави і особистості.

7. Легальна діяльність не лише правлячих, а й опозиційних партій, об’єднань, рухів.

8. Вседоступність суспільно значимої інформації, незалежність ЗМІ.

Утвердження принципів правової держави було важливим етапом в розширенні свобод індивіда і суспільства загалом. На думку творців концепції правової держави, забезпечення кожному громадянину негативної свободи (свободи без обмежень) і підтримка конкуренції зроблять приватну власність загальнодоступною, максимізують індивідуальну відповідальність та ініціативу, приведуть в кінцевому результаті до загального добробуту. Але цього не сталося. Люди народжуються різними, а тому на практиці це призвело до жорсткої конкуренції, загострення соціальної нерівності і класової боротьби.

Конструктивною відповіддю на недосконалість концепції правової держави, на невдачу спробу адміністративного соціалізму забезпечити в суспільстві рівність і соціальну справедливість стала теорія і практика соціальної держави або держави загального добробуту. Перші соціальні держави виникають в 50—60-х роках ХХ ст. Основний закон ФРН 1949 р., що одним із перших закріпив це поняття, розкриває його зміст як гарантування гідного прожиткового мінімуму, соціальної рівності, соціального забезпечення, загального добробуту, державної допомоги тим, хто не в змозі самостійно себе забезпечити. Тобто соціальні держави — це ті держави, які в широких масштабах займаються розподілом соціального багатства і державних ресурсів, не пригнічуючи при тому ринкове середовище, а доповнюючи його розвиненою системою заходів соціальної політики. Соціальна політика — це розгалужена мережа видів діяльності державних та недержавних структур, спрямованих на втручання в